

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIKLIOTEK



100172 5719



KOMMENTARMATERIAL



ELEVER MED FUNKTIONS- HINDER

SÖ:s
publikation
Läroplaner
1982:3

Läroplan
143



Pedagogiska biblioteket

5x6

Utbildningsförlaget
SÖCKHOLM

Angivningar och beställningsadress:

Kundtjänst Utbildning
SÖCKHOLM
399100

SÖ

Läroplan för grundskolan

Läroplan för grundskolan, Lgr 80, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. Dessa utges i SÖ:s publikation *Läroplaner*.

Elever med funktionshinder är ett av kommentarmaterialen. I denna kommentar till Lgr 80 ges en översiktlig information om sådant som berör elever med funktionshinder.

Materialet syftar till att ge uppslag till diskussioner ute på skolorna och underlätta den planering som skolorna själva svarar för.

Redaktion	Kerstin Thorsén
Formgivning	Henriette Koblanck
Ateljé	David Jonnarth och Tina Johansson
Fotografier	Kurt Johansson
Teknisk produktion	Hans Finnman
Tekniska data	<i>Sättning</i> Times 10/12 <i>Tryckmetod</i> Offset <i>Papper</i> 100 g Matt Offblade <i>Bindning</i> Klammerhäftad
Presslagd	Maj 1982

© Skolöverstyrelsen och Liber Utbildningsförlaget
ISBN 91-40-70720-2 3 4 5 6 7 8 9 10
Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1985

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK



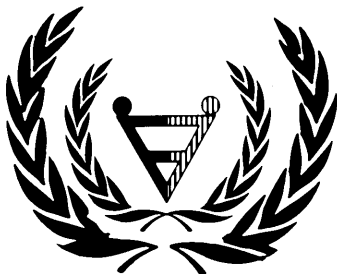
14000

000376951

SÖ

[Skolöverstyrelsen]

Kommentarmaterial Lgr 80



ELEVER
MED
FUNKTIONS-
HINDER

Liber Utbildningsförlaget Stockholm

Undervisning för elever med funktionshinder	6
Allmänna synpunkter	6
Elever med rörelsehinder	7
Allmänna synpunkter	7
Åtgärder	8
Arbetssätt	12
Läromedel och tekniska hjälpmedel	13
Pedagogisk rådgivning	16
Synskadade elever	16
Allmänna synpunkter	16
Läromedel och tekniska hjälpmedel	19
Pedagogisk rådgivning	22
Hörselskadade elever	22
Allmänna synpunkter	22
Åtgärder	24
Arbetssätt	27
Pedagogisk rådgivning	29
Elever med språk- och röstsvårigheter	30
Allmänna synpunkter	30
Åtgärder	34

FÖRORD

Riksdagen och regeringen har beslutat att i SÖ:s publikation Läroplaner skall ingå kommentarer till Läroplan för grundskolan (Lgr 80).

Kommentarmaterialet innehåller inte föreskrifter. Det skall ge uppslag och information inom olika områden. Det skall också diskutera olika metoder att klara av de målkonflikter, problem och svårigheter som finns i skolan. Kommentarmaterialet kan användas när man diskuterar och beslutar om arbetssätt, innehåll och organisation i skolarbetet. Det kan också användas när man i en skola skall besluta om sina arbetsplaner och sitt utvecklingsprogram

Kommentarerna utges fortlöpande och revideras under hand.

Eftersom praktiska erfarenheter och vetenskapliga rön måste ligga till grund för innehållet i de olika läroplanskommentarerna tar SÖ gärna emot information, uppslag och synpunkter som kan komma till nytta i det fortsatta arbetet med grundskolans utveckling.

Stockholm i maj 1982

Skolöverstyrelsen

UNDERVISNING FÖR ELEVER MED FUNKTIONSHINDER

ALLMÄNNA SYNPUNKTER

Vid specialskolor kan döva eller gravt synskadade elever få sin undervisning. Gravt rörelsehindrade elever kan få sin skolgång förlagd till särskilda klasser eller undervisningsgrupper i anslutning till regionala habiliteringscentra.

De allra flesta elever med funktionshinder går dock i vanliga klasser eller i några fall i särskilda undervisningsgrupper inom grundskolan.

En beredskap att anpassa undervisningsmetoder, stoff och arbetssätt till elevernas egna förutsättningar bidrar till att göra grundskolan till en skola som kan bli meningsfull för alla elever.

Ett rätt användande av den behovsstyrda resursfördelningen är emellertid av avgörande betydelse för skolans möjligheter att tillgodose behoven också hos de elever, som behöver särskilt stöd och särskild stimulans. Redan vid planering och organisation av arbetsenheter och grupper bör man beakta de behov elever med funktionsnedsättningar kan ha, t ex behov av extra hjälp, extra utrymme, anpassad miljö.

I detta kommentarmaterial ges en översiktlig information om sådant som berör elever med rörelsehinder, synskadade elever, hörselskadade elever samt elever med språk- och talsvårigheter.

Här belyses hur ett funktionshinder, beroende på viss medfödd eller förvärvad skada, kan inverka på elevens möjligheter att delta i skolarbete och vardagsliv. Det är emellertid angeläget, att man vid planeringen för eleven i första hand utgår från vad eleven kan och förmår ("elevens starka sidor") och inte enbart från av handikappet betingade svårigheter.

Olika varianter av stödåtgärder från skolan redovisas, avseende bl a skolplacering, skollokalers utformning, pedagogiska och tekniska hjälpmedel samt något om arbetssätt och rådgivning.

Avsikten är att genom ökade kunskaper om elever med funktionshinder ge bättre möjligheter för planering i de olika arbetsenheterna och ökade förutsättningar för en väl avvägd behovsstyrd resursfördelning.

Olika handlingsprogram beräknas i första hand utgå från möjligheten att låta eleven delta i undervisningen i vanlig klass i så stor omfattning som möjligt. Riktlinjer för planeringen finns i avsnittet "Elever med särskilda behov" i läroplan för grundskolan. Ibland framgår emellertid som ett resultat av mål- och metoddiskussionen kring en enskild elev, att det bästa för eleven är att få sin undervisning i särskild undervisnings-

grupp eller särskild skolform. Vilken riktning den nya planeringen än har, placering i vanlig klass eller i särskild undervisningsgrupp eller skolform, är det nödvändigt att väl förbereda alla parter.

Förberedelsearbetet inför skolstarten för elev med funktionshinder bör omfatta en långsiktig planering och innefatta bedömning av elevens totala situation. Därigenom kan man förebygga onödiga omplaceringar under skoltiden och i tid överblicka vilka insatser och resurser som successivt kan behövas för att ge eleven en så god skolgång som möjligt.

Skolpersonalen, skolkamraterna och deras föräldrar kan behöva information. Hur denna skall ges och vad den skall innehålla avgörs i varje enskilt fall i samråd med eleven och föräldrarna. Skolhälsovården är ofta den förmedlande länken mellan sjukvården och skolan. Den kan därför hjälpa till med att lägga tillräta informationen just i det enskilda fallet.

En företeelse som bör observeras är, att en elev med ett "lätt" funktionshinder (en synsvag elev, en elev med ett obetydligt rörelsehinder eller en lätt hörselskada etc) ibland kan ha det svårare i skolarbetet och bland kamrater och vuxna än den som har ett mera påtagligt handikapp och därför möts med större förståelse.

Studie- och yrkesorienteringen för elever med funktionshinder bör särskilt uppmärksammas, eftersom de ofta har speciella svårigheter att förverkliga utbildnings- och yrkesplaner. Skolan bör medverka till att utveckla elevens medvetenhet om sina egna förutsättningar, om sina resurser och intressen och om de möjligheter som kan finnas att använda dessa inom och utanför skolan. Eleven själv skall stimuleras till att aktivt medverka i planeringen.

En viktig del av studie- och yrkesorienteringen är att uppmärksamma det som hindrar eller försvårar övergång mellan skola och arbetsliv. Skolan bör medverka till utbildningens och arbetslivets anpassning till den enskilda människan och inte enbart tvärtom.

LEVER MED RÖRELSEHINDER

ALLMÄNNA SYNPUNKTER

Ordet rörelsehinder används som gemensam beteckning på olika motoriska funktionshinder. Dessa kan variera från en knappt märkbar rörelseinskränkning i en arm eller ett ben till oförmåga att själv förflytta sig.

OLIKA TYPER AV RÖRELSEHINDER

Cerebral pares — cp — är ett följdillstånd efter en hjärnskada som uppstått före, under eller omedelbart efter förlossningen. Skadan medför en störning av musklernas funktion. Skadan kan ge upphov till förflamningar, ofrivilliga rörelser, spänningsavvikelser i muskulaturen, störd balans och brister i koordinationen (samordningen).

Ryggmärgsbräck är en medfödd missbildning i ryggrad och ryggmärg. Missbildningen leder till förflamning av olika grad i ben, blåsa och tarm med svårigheter att kontrollera urin och avföring. Som komplikation förekommer ofta en störning i hjärnvätskans cirkulation — vattenhuvud (hydrocefalus).

Muskelsjukdomar ger tillstånd som leder till slappa och svaga muskler. Särskilt hos pojkar förekommer en speciell form av muskelsjukdom — muskeldystrofi — som kan leda till en fortskridande försvagning av musklerna.

MISSBILDNINGAR, SKELETT- OCH LEDSJUKDOMAR

- Missbildningar kan innebära felbildade eller saknade extremiteter.
- Benskörhet är en skelettskada.
- Reumatiska sjukdomar kan drabba både barn och ungdomar och innebär smärtor, ömhet, stela leder och därmed nedsatt muskelkraft.

Olycksfall, framför allt trafikskador, har blivit vanligare. Skador som drabbar centrala nervsystemet kan ge bestående rörelsehinder.

Den nedsatta rörelseförmågan ger begränsad möjlighet att under tidiga barnaår tillägna sig grundläggande begrepp och skaffa sig erfarenheter av vanliga företeelser i den närmaste omgivningen. Många elever med rörelsehinder har dessutom tal- och språkstörningar, kramper, synrubbningar och hörselnedsättningar. Deras förmåga att tolka sinnesintryck via ögon, öron och känsel kan vara störd (perceptionsstörning). Detta kan ge svårigheter vid inläring, dålig koncentration, bristande uthållighet och överkänslighet för yttre stimuli.

ÅTGÄRDER

SKOLPLACERING

De flesta elever med rörelsehinder undervisas i vanlig klass. För några krävs särskilda åtgärder. För dem är det nödvändigt att i god tid göra förberedelser vid skolstart, vid stadieövergångar samt vid övergången till gymnasieskolan.

En elev med rörelsehinder är ofta beroende av kontinuerlig medicinsk behandling, sjukgymnastik, ADL-träning (anpassning till dagligt liv). I

samverkan hem, skola och habilitering (det medicinska arbetslaget) måste en avvägning ske, så att undervisning, behandling och praktisk träning inte blir för krävande. I arbetsgruppen på skolan kan lärare, elev, föräldrar, förskolepersonal, skolhälsovård, övrig skolpersonal och den regionala konsulten ingå. I arbetslaget från habiliteringen kan läkare, sjukgymnast, arbetsterapeut och kurator ingå.

Av medicinska, pedagogiska och sociala skäl kan en elev få sin undervisning i anslutning till ett habiliteringscentrum.

SKOLSKJUTS

Många elever med rörelsehinder behöver skolskjuts även om avståndet mellan hem och skola är kort. Ibland behöver taxi eller specialfordon anlitas.

SKOLLOKALERNAS UTFORMNING

- Skolgården bör ha sådan beläggning att elev i rullstol eller med gånghjälpmedel kan ta sig fram.
- Entréer och trappor kan behöva kompletteras med ramp eller hiss.
- Kommunikationsutrymmens beläggning bör vara halkfri. Handledare (ledstång) kan behövas i trappor och korridorer.
- Hygienutrymmen måste anpassas så att elev med rullstol kan komma intill toalettstol och tvättställ. Armstöd, kranöppnare och intimhygienuschock är andra exempel på behövliga anordningar. För en del elever krävs dessutom en brits.
- Ämnesrum för hemkunskap, slöjd och naturorienterande ämnen måste ibland anpassas så att eleven aktivt kan delta i undervisningen.
- Förvaringsutrymme för rullstol eller annat förflyttningshjälpmedel och behandlingsrum för sjukgymnast är exempel på lokaler som kan behövas i skolor, där rörelsehindrade får sin undervisning.

ARBETSPLATS

Elever med rörelsehinder måste ha en riktig arbetsställning, en felaktig kan öka de motoriska svårigheterna.

Skolmöblerna behöver ofta anpassas och kompletteras. Specialmöbler är ibland den enda lösningen.

Exempel på sådan anpassning:

Stol

- arm- och fotstöd
- ben med låsbara hjul

Bord

- glidfri eller magnetdragande yta
- hurts eller annan förvaringsmöjlighet

- | | |
|---|---|
| <input type="checkbox"/> glidfri sits | <input type="checkbox"/> ställbar höjd |
| <input type="checkbox"/> ställbart ryggstöd | <input type="checkbox"/> vinkelställbar skiva |

I vissa fall sitter eleven bäst i rullstol även under lektionerna.

Eleven bör alltid själv få tillfälle att medverka vid anskaffning av lämpliga skolmöbler.

SCHEMATEKNISKA HÄNSYN

Elever som har förflyttningssvårigheter eller behöver individuellt utformade skolmöbler och tekniska hjälpmedel i skolarbetet kan av praktiska skäl kräva en anpassning av schemat. Detta gäller särskilt på högsta-diet. Hemrumsprincipen är för dessa elever ofta en god lösning. Om hemrum inte anordnats i skolan bör man överväga att förlägga undervisningen till ett enda våningsplan eller till andra väl samlade lokaler.

PERSONELL ASSISTANS

Elever med rörelsehinder kan vid behov erhålla personell assistans. Denna ordnas genom skolstyrelsens försorg. Plan för hur assistansen bör utformas utarbetas av rektor i samråd med elev, föräldrar och arbetsenhet. Samråd kan också ske med regional konsulent och företrädare för habiliteringen.

Det är viktigt att noga analysera elevens behov av hjälp, att ge assistenten information om vad eleven kan själv, vad han måste tränas i och vad han måste ha hjälp med. Assistenten måste medverka till att stärka elevens självförtroende, inspirera till egna initiativ och befrämja gemenskap med kamrater.

Assistentens arbetsinsatser kan behövas exempelvis

- vid ankomst och avresa
- vid av- och påklädning
- under raster
- vid förflyttningar
- vid toalettbesök
- under skollunch
- vid studiebesök och friluftsdagar
- med anpassning av läromedel efter lärares anvisningar
- med skrivarbete
- vid för- och efterbehandling av arbetsuppgifter
- med praktiskt arbete i olika ämnen
- med tekniska hjälpmedel

En assistents uppgift är inte att ersätta specialläraren om sådan förstärkningsresurs är aktuell.

För elev, som har behov av hjälp endast i speciella situationer, kan er-



forderlig assistans ofta ges av personal som också har andra arbetsuppgifter inom skolan. Även eleverna bör i enlighet med skolans mål få träna sig i att stödja och ta ansvar för varandra.

Det är viktigt att den hjälp som skolan ger antingen det sker genom personell assistans eller på annat sätt, blir en hjälp till självhjälp och inte ett överbeskydd.

ARBETSSÄTT

De flesta elever med rörelsehinder kan följa undervisningen i klassen. I många fall påverkas dock skolsituationen av elevens nedsatta motoriska funktion, som ger långsam arbetstakt. En störd perception kan ge inlärningssvårigheter, bristande koncentration och nedsatt arbetsförmåga. Med hänsyn till elevernas mycket skiftande förutsättningar kan det vara nödvändigt med varierande arbetssätt. Lärostoffet kan också behöva tillrättaläggas. I inlärnings- och redovisningssituationer får de motoriska momenten inte kräva för mycket av elevens energi och inte heller ta för lång tid att utföra. Det är därför viktigt att i möjligaste mån kompensera eleven med anpassade läromedel och tekniska hjälpmedel.

Uppgifterna kan förberedas så att eleven har få motoriska moment att utföra. Arbetsblad kan anpassas och bearbetas så att eleven kan avge svar med markering i stället för text. Svar och redovisningar kan avges med hjälp av bandspelare. Räkneuppgifter kan vara nedtecknade så att eleven endast behöver skriva svar. Räknetekniska hjälpmedel kan också användas. Samtidigt som man underlättar för eleven bör han få möjlighet att arbeta så självständigt som möjligt. Skrivhjälp bör endast förekomma då eleven har så stora motoriska svårigheter att han inte själv kan utföra arbetet, även om han har tekniska hjälpmedel och anpassade läromedel.

Ett urval och en bearbetning av lärostoffet kan göras. Språket i texter kan förenklas. Bilder uppfattas lättare då de är enkla och konturskarpa med diskret bakgrund och utan ovidkommande detaljer. Arbetsblad bör göras överskådliga.

Elevens självverksamhet bör stimuleras och därför måste de laborativa inslagen i undervisningen vara anpassade så att elevens egen insats blir så stor som möjligt. Den elev som har svårigheter att genomföra laborativa moment på egen hand kan behöva hjälp av kamrater, lärare eller assistent.

Bland elever med rörelsehinder förekommer tal- och språksvårigheter från lätta talrubbingar till avsaknad av tal eller ett mycket begränsat språk. Talpedagoger och logopedier anlitas för stöd åt eleven, men det är en uppgift för alla i elevens omgivning att medverka till en så god språk- och talutveckling som möjligt. Detta kan först och främst ske i den dagliga undervisningen bl a genom att stimulera eleven att fråga och svara,

genom att tala med eleven och genom att ge eleven tid att svara. Stor omsorg behöver läggas på den förberedande undervisningen. Vid läsinläring är förberedande träning särskilt viktig för elever med försenad språkutveckling och begreppsbyggnad.

Allmänt kan sägas att språk- och begreppsträning, läsning, praktisk matematik och samhällsorienterande moment behöver stort utrymme i undervisningen. Eleven kan få en anpassad studiegång som genom jämkningar i timplanen inriktas på basfärdigheter. Förstärkningsresurser kan användas till sådana insatser.

Praktisk-estetiska inslag i olika ämnen kräver ofta avancerade fin- och grovmotoriska färdigheter. För elev med rörelsehinder kan därför vissa moment vara svåra och ibland omöjliga att genomföra. Verktyg och instrument kan anpassas så att eleven får använda sina bästa motoriska funktioner i både bild, slöjd och musik. I några fall måste kanske det egna skapandet ersättas av att eleven får uppleva musik och konst.

I största möjliga utsträckning bör eleven delta i klassens idrottsundervisning ibland med tillrättlagda övningar. Eleven kan också få individuellt anpassad undervisning i idrott.

I hemkunskap och slöjd ges många tillfällen till självständighetsträning. Detta kan kräva att studiegången anpassas och att eleven får individuell handledning.

LÄROMEDEL OCH TEKNISKA HJÄLPMEDEL

Flertalet elever med rörelsehinder kan använda samma läromedel som kamraterna. Några elever har emellertid funktionsnedsättningar och komplicerande handikapp av sådan art och grad att viss anpassning av läromedel och anskaffning av tekniska hjälpmedel blir nödvändig.

Valet av läro- och arbetsböcker är viktigt. Rätt utformade kan dessa bidra till att öka elevens förmåga att arbeta självständigt. Materialet skall lästekniskt och språkligt vara anpassat till elevens förutsättningar. Varje sida bör vara lätt att överblicka med texten väl skild från bilderna. Illustration och tillhörande text skall finnas på samma uppslag.

Förstorade bilder, kartor, diagram och arbetsblad med stort utrymme för svaret samt förstorat laborativt material kan underlätta arbetet. Elev med svag muskelkraft och begränsad räckvidd behöver små arbetsytor och lätta redskap. För en elev som har svårt att samordna sina rörelser kan däremot en tung ställinjal vara ett bra hjälpmedel. Skrivböcker med stort radavstånd och räknehäften med extra stora rutor förklarar ofta arbetet.

Många elever kan, trots motoriska störningar, skriva med penna. Denna kan dock behöva anpassas. Exempel:



- pennhållare av lätt material
- tjock penna, som kan vara försedd med tyngder
- penna klädd med cellgummislang av olika grovlekar.

För elever som inte alls kan använda penna eller som skriver mycket långsamt och otydligt kan den elektriska skrivmaskinen vara ett lämpligt skrivhjälpmedel. Skrivmaskinen kan vara utrustad på olika sätt allt efter elevens behov.

Exempel på sådan utrustning:

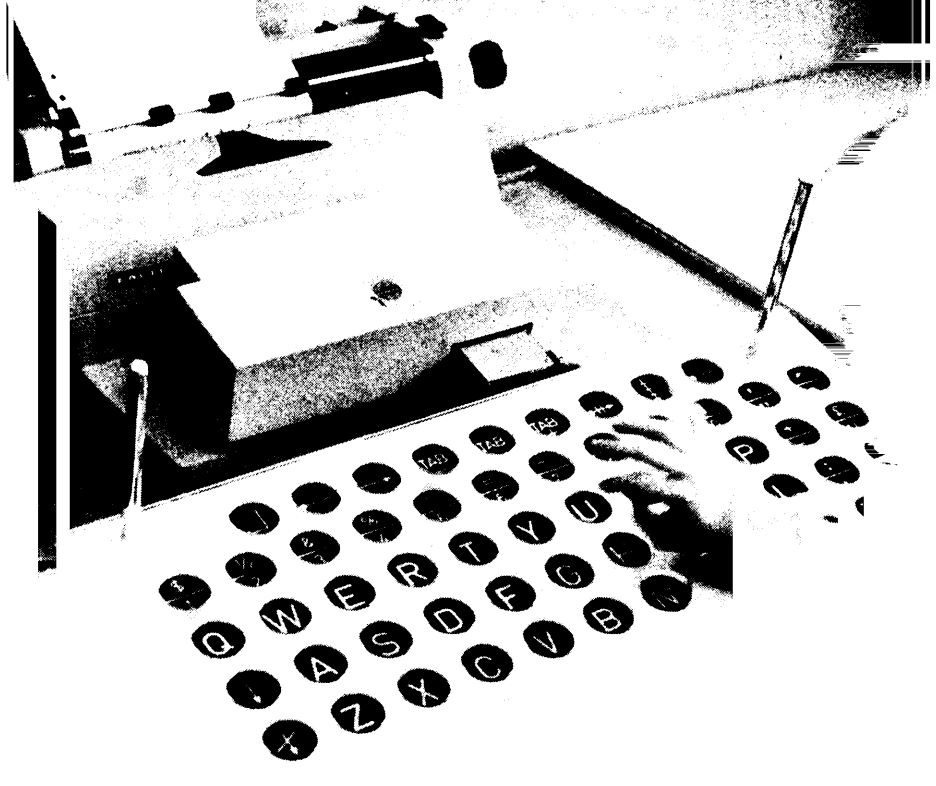
- extra platta på tangentbordet
- arm- och handstöd
- förstorat tangentbord
- förminskat tangentbord
- fjärrstyrning med olika manöverorgan
- manuskripthållare.

Elever som använder skrivmaskin bör ha ett bord, rätt anpassat i höjd, i anslutning till den vanliga arbetsplatsen.

Bandspelaren kan vara ett bra komplement för elever med nedsatt skrivförmåga. Eleven talar in vad han annars skulle ha skrivit.

Behöver eleven ett tekniskt hjälpmedel är det viktigt att det utprövas i samråd med honom själv och att han accepterar det.

högst
kommer näst.
har been i häret
och kommer mest
och
frukt och kommer tyvärr så
men
i grä



PEDAGOGISK RÅDGIVNING

KONSULENTVERKSAMHETEN

Via länskolnämnderna kan man få kontakt med regionala konsulenter för elever med rörelsehinder. Konsulenterna kan medverka vid skolplaceringar och ge råd beträffande olika insatser. De kan lämna information om arbetssätt, läromedel, tekniska hjälpmedel och personell assistans.

Rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel för rörelsehindrade har som huvuduppgift att:

- kartlägga behoven av
- framställa
- informera om
- låna ut
- distribuera

pedagogiska hjälpmedel för elever med rörelsehinder. (Adress: Rikscentralen Bräcke Östergård, 417 22 GÖTEBORG, tel 031-53 04 40).

SYNSKADADE ELEVER

ALLMÄNNA SYNPUNKTER

Att vara synskadad innebär att man på grund av nedsatt synförmåga har påtagliga svårigheter i det dagliga livet. Handikappet är beroende av de krav som omgivningen ställer på synförmågan i en viss situation. Det innebär att samma synskada kan upplevas som olika stor i olika sammanhang.

OLIKA GRADER AV SYNSKADA

Att vara synsvag innebär att synskadan är mindre allvarlig, en viss syn finns, en "synrest". När synnedstämningen kan avhjälpas med glasögon eller endast drabbar ett öga räknas eleven inte som synskadad.

Hur stort synhandikappet är beror på vilka krav som ställs på synen, dvs vilka synuppgifter eleven måste klara av, vilken miljö eleven vistas i och vilka hjälpmedel som står till buds. En synskärpa under 0,3 ger ofta en del problem. Synskärpa under 0,1 ger i allmänhet betydande problem, speciellt när det gäller detaljseende som t ex vid läsning och skrivning. Det är fullt möjligt att ha bra ledsyn och dåligt detaljseende eller

tvärtom. Synförmågan kan inte enbart uttryckas med gradering av synskärpan utan är också beroende av bl a hur synfältet är beskaffat. Om synfältet är inskränkt blir bl a ledsynen lidande. Eleven får svårt att vägleda sig, att hitta i omgivningen, blir tveksam i rörliga lekar, stöter emot föremål etc.

Förmågan att effektivt utnyttja en synrest är dessutom olika hos olika individer. Den kan också variera från en tid till en annan hos en och samma individ.

Gravt synskadad (blind) är den elev, som har en så allvarlig synskada att han i praktiskt språkbruk kan betecknas som blind även om små synrester finns.

SKOLPLACERING

Skolans åtgärder skall anpassas efter den synskadade elevens behov. I god tid skall skolan planera för de resurser som kan sättas in till det synskadade barnets stöd. De flesta synskadade barn beräknas kunna gå i vanlig skola.

Men då ett barn har en svårare synskada eller en synskada med komplikationer kan grundskolans resurser visa sig otillräckliga. Man kan då få information och hjälp av den regionala stödverksamheten för synskadade. Inom den finns förskolkonsulenter och reselärare, som ger stöd och hjälp i planeringsfrågor och pedagogiska frågor. Vid mer komplicerade fall kan man rådfråga de resurscentra som finns i de statliga specialskolorna för synskadade, Tomtebodaskolan i Solna eller Ekeskolan i Örebro (för synskadade elever med tilläggshandikapp). Ibland kan det vara svårt att bedöma barnets förutsättningar eller behov.

Den statliga specialskolan erbjuder för gravt synskadade elever både vanlig grundskolundervisning och speciell undervisning i punktskrift, optacon, sinnesövning, orientering med kåpptechnik, maskinskrivning m m och för den uttalat synsvage synträning. Om en elev kan klara skolgången i vanlig klass kan en placering i hemortens skola bli aktuell.

Oavsett om inträdet i hemortens skola sker i första årskursen eller om man gått några år i specialskola kan i början såväl praktiska som sociala problem uppkomma för eleven. Om en vistelse i specialskolan föregått den nya skolplaceringen är eleven van vid en långt gående individuell undervisning i liten grupp, vilket han oftast inte kan räkna med i den vanliga skolan.

Vid en ny eller ändrad skolplacering förbereds skolan och eleven under medverkan av förskolkonsulenten och/eller reseläraren.

Den lärare i grundskolan som skall ta emot en gravt synskadad elev i sin klass ställs inför en lång rad pedagogiska och praktiska problem. För dessa lärare, såväl klasslärare som andra lärare, anordnar Tomtebodaskolans resurscenter en serie kurser med grundläggande information angående undervisning av gravt synskadade elever. Vid Tomtebodaskolans resurscenter finns speciallärare, ögonläkare, optiker, ergonom, psykolog och kurator. Övriga expertinstanser kan knytas dit vid

behov. Synskadade elever från hela landet kan tas emot vid centret för utredningsbesök och kontinuerliga besök för träning.

All personal i arbetsenheten bör, då en synskadad elev finns i någon av klasserna, *tidigt* få information om elevens funktionshinder och dess inverkan på skolsituationen.

Skolhälsovården har en viktig uppgift i att kontinuerligt inhämta, tolka och vidarebefordra information från ögonkliniker och syncentraler. All information måste dock ges i samråd, gärna också samarbete med eleven och elevens föräldrar.

Samverkan mellan hem, skola och fritidsverksamhet påverkar elevens sociala situation i positiv riktning. Deltagande i olika slags aktiviteter kan underlätta och öka kontakterna med kamrater och ge eleven nödvändig avkoppling.

Inte sällan uppkommer, särskilt för den gravt synskadade eleven, praktiska svårigheter som han inte kan lösa på egen hand. Stödet från en assistent kan då vara värdefullt. Till en början då skolmiljön är ny kan det vara nödvändigt att ledsaga eleven till olika platser inom skolan. Målet bör vara att lära eleven orientera sig själv i sin närmiljö. Assistentens uppgift kan också bestå i inläsning på band eller överföring av arbetsblad och enklare provuppgifter till punktskrift. Det är viktigt att assistansen är väl planerad och att den blir en hjälp till självhjälp. För att den synskadade eleven inte skall komma i någon särställning utan i stället bli en naturlig medlem i klassen bör man noga överväga vilka resurser som bäst tillgodoser elevens behov. Ofta kan en extra lärarresurs som tilldelas klassen vara en åtgärd som mera gagnar den synskadade eleven än en personlig assistent. Det är självklart en fördel om denne lärare har specialutbildning.

Förståelsen från en seende omgivning är ofta mindre för en synsvag kamrat än för den gravt synskadade, vars svårigheter i allmänhet tycks vara lättare att föreställa sig. Svårigheterna för den synsvage tenderar att tillta ju högre upp i årskurserna han kommer i skolan, bl a beroende på ökad textkonsumtion, snabbare arbetstempo och mindre stilsorter i läroböckerna. Skolan måste uppmärksamma den synsvages situation och se till att arbetsförhållandena blir så goda som möjligt. Därvid bör man se till att arbetsställningen och placeringen i klassrummet är lämpliga. Eleven måste ha rätt belysning och lämpliga optiska och andra särskilt anpassade hjälpmedel.

I klassrummet måste läraren komma ihåg att ge förklarande kommentarer till filmbilder och anteckningar på tavlan.

I samarbete bör den synskadades möjligheter på lämpligt sätt tas till vara. Vid redogörelser för grupparbeten eller gruppvis genomförda försök kan t ex den synskadade få till uppgift att ge muntliga referat och redogörelser, medan de seende i gruppen svarar för bild- och tabellmaterial.



LÄROMEDEL OCH TEKNISKA HJÄLPMEDEL

SYNSVAGA ELEVER

För att i möjligaste mån minska effekten av en synsvaghet måste i regel särskilda belysningsanordningar och optiska hjälpmedel användas. De optiska hjälpmedlen utprovas på närmaste syncentral eller på Tomtebodaskolans resurscenter, där man också kan få träning i att använda sina nya hjälpmedel.

Eleven kan dessutom behöva en höj- och sänkbar skolbänk med vinkelställbar bänkskiva, som ger lämplig arbetsställning och rätt ljusriktning.

Talboken är ett bra hjälpmedel men får inte helt ersätta den vanliga läsningen.

Till dessa elevers utrustning kan också höra ett slutet TV-system s k magnivision. Texten överförs och förstoras via en kamera på en speciell TV-skärm. Ett rörligt läsbord underlättar inställningen under kameran. Man kan även med fördel använda magnivisionen vid skrivning och annat arbete. Apparaten finns i två utföranden, med eller utan avståndskamera. Med hjälp av avståndskameran kan eleven från sin arbetsplats se vad som skrivs på tavlan.

I en del fall utgör microfichetekniken en läsmöjlighet. Läroböckerna mikrofotograferas, varvid ett stort antal sidor ryms på ett kort, som kan avläsas efter uppförstoring i en läsapparat.

Före anskaffning av tekniskt mera avancerade hjälpmedel bör noga övervägas elevens möjligheter att få bästa möjliga hjälp av dem och hans förutsättningar att kunna använda dem i skolsituationen.

Ibland är det nödvändigt med skrivmaskin med stora skrivtyper. Plakatskrivmaskinen kan också vara ett bra hjälpmedel för läraren vid utskrift åt eleven. Eleven bör också träna på vanlig maskin.

GRAVT SYNSKADADE (BLINDA)

För de gravt synskadade eleverna behöver skolans läroböcker överföras till punktskrift eller talböcker. Detta arbete utförs av RPH-SYN (Rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel åt synskadade). Till vissa böcker finns ett urval av reliefbilder. Punktskriftsboken tar stor plats. En ordinarie lärobok omfattar ofta flera volymer.

Talboken är ett utomordentligt hjälpmedel för gravt synskadade. Den utgörs av vanliga kassetband, som försetts med signaler för att underlätta sökandet efter ett aktuellt avsnitt. Kassetbandspelaren måste vara av en typ som gör det möjligt att uppfatta sådana signaler. Finns variabel hastighet är också detta en fördel.

Vid skrivning använder gravt synskadade

- punktskriftsmaskin,
- vanlig skrivmaskin,
- reglett (för att göra anteckningar),
- kassetbandspelare ("fickminne").

Det finns en ritutrustning, konstruerad så att eleven själv kan göra reliefbilder. Detta hjälpmedel används bl a i matematik, där man också kan behöva

- räkneram ("abacus"),
- räkneapparat (med punktsiffror eller med ljudåtergivning).

Arbetsituationen för den synskadade kräver ibland särskilda anordningar såsom

- bokhylla (för punktböcker),
- speciell bänk,
- låsbart skåp (för dyrbar teknisk utrustning).

Förteckningar över studielitteratur utges av RPH-SYN. Dit skall skolorna skicka sina beställningar för kommande läsår senast i april månad. Om så sker beräknas eleven få sina läroböcker till höstterminens början.

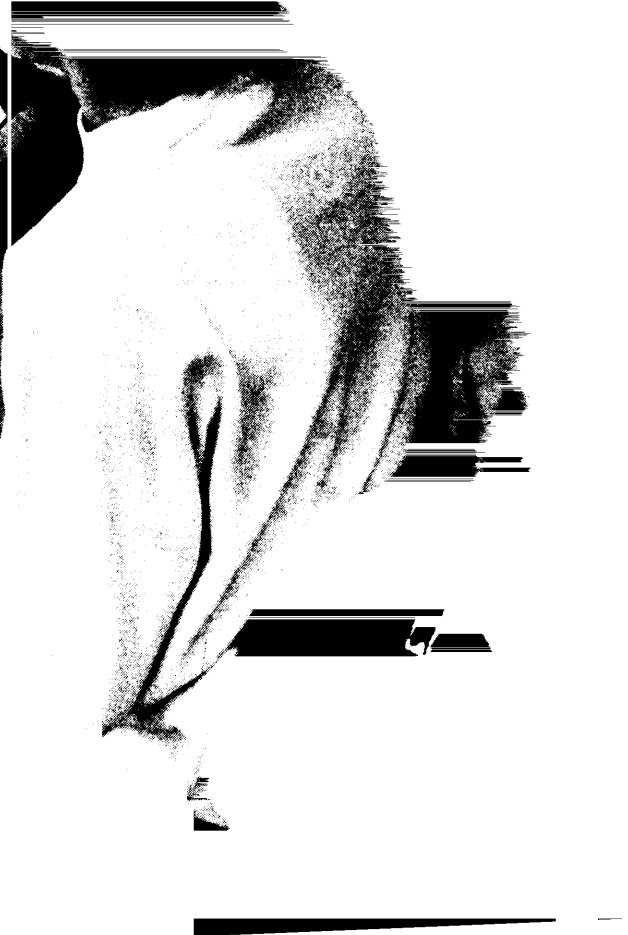
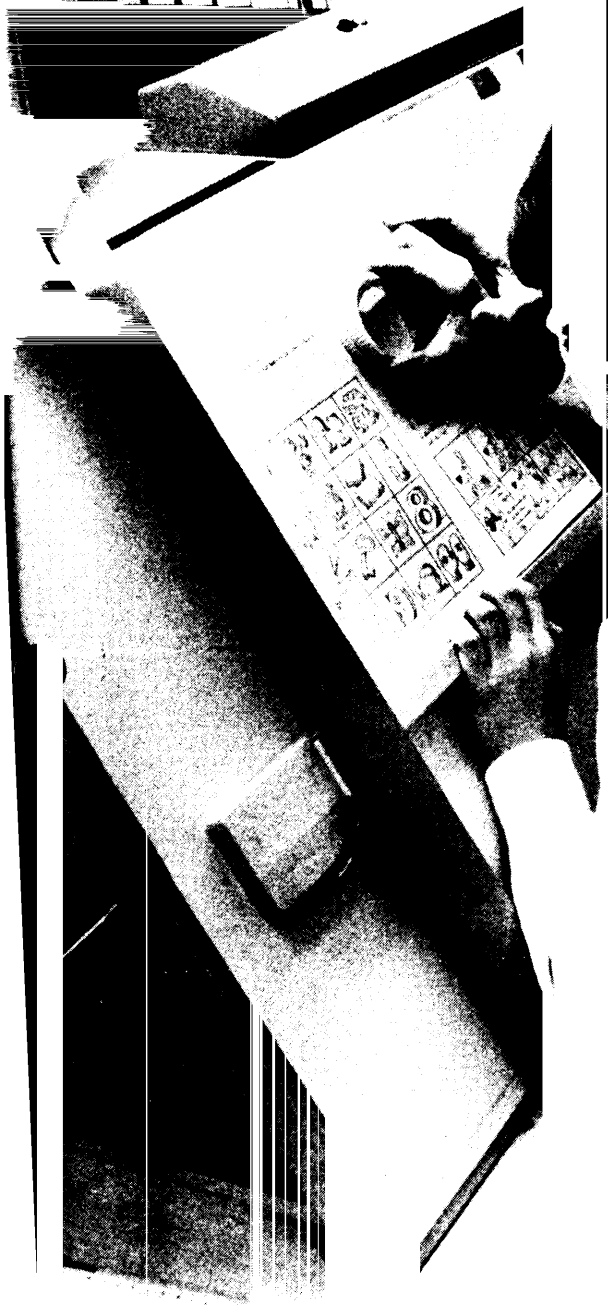
RPH-SYN ger också viss service till synsvaga med uppförstoring av text.

DEFGHI JkkMNO

lbccl fghi jllmno

PQRSTU WXYZ AÄÖ

qrstuvwxyz ääö



PEDAGOGISK RÅDGIVNING

Reselärare för synskadade kan nås via Tomtebodaskolan i Solna. (Adress: Tomtebodaskolan, Box 1313, 171 25 SOLNA, tel 08-33 37 41). De kan medverka vid skolplaceringar och vara rådgivande beträffande olika insatser. De kan lämna information om arbetssätt, läromedel, tekniska hjälpmedel och personell assistans och informera om verksamheten vid Tomtebodaskolans resurscenter.

Rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel åt synskadade har som huvuduppgift att

- kartlägga behoven av
- framställa
- informera om
- låna ut
- distribuera

pedagogiska hjälpmedel för elever med synskador. (Adress: RPH-SYN, Tomtebodavägen 11, 171 64 SOLNA, tel 08-736 01 40.)

HÖRSELKADADE ELEVER

ALLMÄNNA SYNPUNKTER

Hos ett barn som har en medfödd hörselskada eller som förvärvat en hörselskada under de första levnadsåren, kan tal- och språkutvecklingen hämmas i de fall barnet inte hör omgivningens tal.

Av stor betydelse för språkhämningens omfattning är hörselskadans art och grad, tidpunkt då skadan inträffade, barnets motoriska och intellektuella utveckling samt sociala och emotionella kontakter.

Språkutveckling underlättas, när omgivningen förstår vad barnet försöker meddela och utnyttjar detta i en dialog. Språkhämning medför ofta ett hinder för kommunikation, som i sin tur lägger ytterligare hinder i vägen för språkutvecklingen. Detta gäller i synnerhet om hörselskadan är grav och omgivningen inte förstår att utnyttja andra kommunikationsvägar än talspråket. Svårigheten att kommunicera innebär att det hörselskadade barnet löper risk att inte förstå och att inte bli förstådd, vilket påverkar social och emotionell utveckling.

En språkhämning är ofta kopplad till en begränsad begreppsutveckling, både som orsak och följd, därför att talspråket som informationskanal mellan omgivningen och det hörselskadade barnet inte fungerar. Ett barn som fått tillfälle att göra rikliga konkreta erfarenheter kan emellertid ha en väl utvecklad begreppsapparat, som omgivningen ofta

underskattar, därför att barnet i så stor utsträckning saknar de språkliga tecknen för begreppen.

Om man inte kan höra alls, eller endast kan höra fragment av ord och fraser, har man mycket stora svårigheter att uppfatta innehåll och sammanhang i samtal med andra människor. Den hörselskadade är beroende av att kunna iaktta den talandes ansikte och följa munrörelser och mimik (avläsning) för att kunna tyda suddiga ljudmönster. Avläsningen kräver alltid stor uppmärksamhet och koncentration och för många hörselskadade är det mycket svårt att avläsa tal.

I en bullrig miljö eller där flera personer pratar samtidigt blir det oftast omöjligt för den hörselskadade att uppfatta vad som sägs t ex i skolans matsal, gymnastiksal, korridorer och trapphallar.

OLIKA TYPER AV HÖRSELSKADA

En hörselskada kan ses både som ett språkligt-socialt handikapp och som ett tekniskt-socialt handikapp av varierande grad. Rent tekniskt kan en hörselnedsättning uppmätas i olika grader från en lindrig hörselnedsättning, som kanske ger besvär endast i vissa kontaktsituationer till en total dövhet, som omöjliggör alla hörselintryck. Genom audiometerundersökningar kan man fastställa hur hörselskadan påverkat känsligheten inom olika tonområden. Man talar om basdövhet och diskantdövhet. Man skiljer också på skador i mellanörat och skador i innerörat eller i nervbanorna mellan örat och hjärnan. De s k neurogena skadorna, som är lokaliserade till innerörat eller själva hörselnerven, ger i allmänhet de svåraste verkningarna.

En ärftlig hörselskada kan innebära att hörseln ytterligare försämras, plötsligt eller långsamt, ibland med total dövhet som följd. Det är viktigt att dessa barn får så mycket språklig stimulans som möjligt, medan de ännu kan utnyttja sina hörselrester.

I samband med vissa hörselskador kan det förekomma andra komplikationer, som ger svårigheter utöver hörselnedsättningen. Det kan vara ett annat fysiskt handikapp, emotionella och motoriska störningar eller centrala språkstörningar.

De hörselskadade som drabbas av dövhet eller hörselnedsättning i en ålder när språkförmågan är grundlagd skiljer sig från dem som haft sin hörselskada från början, inte minst från undervisningssynpunkt. En "förvärvad dövhet" ger ett kommunikationshinder, som inte är kopplat till språkliga svårigheter på samma sätt som "barndomsdövheten".

En plötslig hörselförlust medför å andra sidan ofta svåra emotionella verkningar. Den "dövblivnes" upplevelse av att inte längre tillhöra de hörande men inte heller kunna känna sig hemma bland de "barndomsdöva" försvårar den rent praktiska anpassningen till handikappet.

En grupp som kräver särskild hänsyn är de relativt många hörselskadade barn som finns bland invandrarfamiljerna i Sverige. Det är här särskilt viktigt att stödja och utveckla det språk som används inom familjen för att underlätta kommunikationen mellan barn och föräldrar



eller övriga familjemedlemmar. Detta behöver inte alltid vara hemspråk i traditionell bemärkelse utan kan många gånger, beroende på grad av hörselnedsättning, vara blandningar mellan detta och olika tecken eller avläsehjälpar i ett s k hemspråk. Det är i "hemmaspråket" som skolans hemspråksundervisning för hörselskadade elever måste ta sin utgångspunkt.

ÅTGÄRDER

Samhällets insatser skall i första hand inriktas på att förebygga isolering och ge bästa möjliga förutsättningar för information och kunskap. Hem, förskola och skola måste i nära samverkan arbeta med att stimulera hörselskadade barn och ungdomars språkliga utveckling och förbereda dem för ett vuxenliv som hörselskadade. Varje hörselskadad som behöver det får hörapparat utan egen kostnad. De hörselskadade småbarnen är tillförsäkrade hemvägledning och förskola. Skolan erbjuder specialundervisning i olika former.

Av största betydelse är att den hörselskadade får begreppserfarenheter och upplevelser i samband med språklig kommunikation av skilda slag. Först när eleven erbjuds olika kombinationsformer, tecken, tal el-

ler bådadera, kan han själv välja det som passar honom bäst. Den icke-verbala begreppsapparat som varje barn bygger upp i sin spontana aktivitet måste tillvaratas särskilt väl som grund för språkutveckling och undervisning, när det gäller elever med hörselskador.

SKOLPLACERING

De hörselskadade barnens skolplacering sker mot bakgrund av de undervisningsalternativ som kommunal grundskola och statlig specialskola kan erbjuda.

Det är viktigt att det hörselskadade barnet får möjlighet att använda den kommunikationsform som är den för barnet mest naturliga och att undervisningen blir så lättillgänglig som möjligt. Studiegången bör kunna anpassas efter språkliga förutsättningar och allmän utveckling hos eleverna.

Specialskolan för hörselskadade är avsedd att tillgodose dessa olika behov när det gäller de svårast hörselskadade. Studiegången är där generellt förlängd med ett år. Teckenspråk används både i undervisning och på fritid. Elevernas behov av identifikation med en tecknande dövgrupp står i förgrunden.

Den kommunala skolverksamheten kan på motsvarande sätt tillgodose hörselskadade elevers behov bl a i särskilda undervisningsgrupper med enbart hörselskadade elever. En sådan grupp kan vara motiverad både av pedagogiska skäl och av att eleverna ofta har behov av kontakt med andra hörselskadade. Gruppen bör disponera en egen lokal med god akustik och hörseltekniska anordningar. I en sådan grupp förutsetts hörselutbildad speciallärare ha den större delen av undervisningen.

Flertalet hörselskadade elever är i dag skolplacerade i vanlig klass. Det är alltid ansträngande att gå i en stor klass då man är beroende av att få ljud förstärkta via hörapparat. Den akustiska miljön samt skolans nya arbetsformer med flexibla grupperingar och varierande aktiviteter ger upphov till buller som avsevärt försvårar skolsituationen även för elever med lindriga hörselskador. Det är viktigt att påpeka att de tekniskt avancerade system för ljudförstärkning och ljudöverföring som i dag ges till hörselskadade inte utgör någon garanti för att nödvändig information når fram. Vid sidan av en förbättring av de akustiska förhållandena kan dessutom hela klassens arbetssätt ibland behöva anpassas för att ge den hörselskadade möjlighet till gemenskap och delaktighet i arbetet.

Skolplaceringen när det gäller hörselskadade barn bygger på ett intimt lagarbete, där personal inom avlämnande och mottagande skolformer och den pedagogiska hörselvården är företrädade. Föräldrarna har självklart en plats i detta lagarbete. Faktorer som har betydelse för placeringen är det enskilda barnets förutsättningar och behov på både kortare och längre sikt, familjesituationen, bostadsort i förhållande till aktuella skolorter, olika skolformers möjligheter att erbjuda varierande pedagogik och kommunikationsformer. Föräldrarnas slutliga ställ-



ningstagande förutsätter att de kontinuerligt fått ta del av diskussioner och information med möjlighet till vägledning och samråd under längre tid.

Flertalet av de hörselskadade barn som börjar grundskolan har under förskolåldern fått stöd från landstingets pedagogiska hörselvård. Efter barnaudiologisk utredning har barnet och dess familj haft tillgång till en "hemvägledare", en hörselutbildad förskollärare som vid besök i hemmet gett råd och handledning till föräldrar och syskon samt språklig stimulans till det hörselskadade barnet. Senare, ibland redan från två- till treårsåldern, har barnet erbjudits plats i antingen en speciell förskola för hörselskadade eller i vanlig förskola under hörselpedagogisk ledning eller tillsyn. Om barnet är gravt hörselskadat har man prövat tal i örat och över hörapparat, man har tecknat och använt gester och miner. Om tal i örat gett effekt på det sättet att barnet reagerat och börjat imitera tal har man oftast gett företräde åt den talspråkliga kommunikationen utan att man därför uteslutit andra uttrycksätt. Även de hörselskadade barn som till övervägande del talar och klarar sig i en talande omgivning kan i vissa sammanhang ha behov av tecken som stöd. Förmågan att kommunicera på teckenspråk kan ge möjlighet att senare i livet välja gemenskap och tillhörighet med olika grupper av hörselskadade. Med utgångspunkt i kommunikationsmöjligheter och behov av språkmiljö kan man tala om tre grupper bland de hörselskadade barn som står inför sin skolstart:

- De som övervägande använder teckenspråk och förlitar sig på att omgivningen skall meddela sig genom detta språk.
- De som både talar och tecknar och som förstår bådadera.
- De som övervägande använder talat språk.

ARBETSSÄTT

Undervisningen av språkligt handikappade elever bör vara praktiskt och laborativt inriktad. Föreställningar och begreppsbildning byggs upp och kommunikationsförmågan utvecklas i första hand i daglig samvaro och verksamhet. Elevernas upplevelser, initiativ och impulser fångas upp, bearbetas och struktureras utifrån deras utvecklingsnivå. Det gäller för läraren att ta till vara väsentliga steg i elevernas utveckling, ge stimulans i rätt tid och ha förståelse för att vissa fel kan vara nödvändiga led i en konstruktiv process.

Det är viktigt att eleverna tillåts att använda varierande uttrycksformer utan inbördes värdering. Även i hörselmässigt sett homogena grupper växlar förmågan att uttrycka sig i tal högst betydligt bland eleverna. Somliga använder endast korta satser i telegramstil, medan andra har ett utvecklat talspråk helt i nivå med hörande. Om eleven har behov av att uttrycka sig i tecken är det viktigt, att det i hans närhet finns både vuxna och barn som förstår detta språk. Mim, drama och bildframställning bör användas som naturliga uttrycksformer för hörselskadade barn.

Fria aktiviteter, både inom och utanför skolan, med tillfälle till skapande verksamhet, där eleverna får upptäcka, ställa frågor och dra slutsatser, spelar en viktig roll i undervisningen. Samhället utanför skolan bör utnyttjas så långt det är möjligt.

Eleverna behöver för sin sociala anpassning och personlighetsutveckling kontakt med äldre hörselskadade och döva kamrater. De kan därigenom tillföras erfarenheter, som vidgar och utvecklar deras uppfattning om sina egna möjligheter. Syskongrupper, där äldre elever tar ansvar för yngre, bör kunna tjäna detta syfte.

Den mer strukturerade träning som gäller språkuppbyggnad och tal samt andra färdighetsträningar kan till största delen bedrivas i grupp. Individuell talundervisning och hör- och avläseträning skall vid behov också kunna anordnas avskilt av härför utbildad speciallärare.

Barn behöver flera vuxna som tar gemensamt ansvar för en barngrupp, vuxna som tar sig an problem och löser konflikter och som är sociala förebilder för eleverna. Med flera lärare blir arbetssättet mera flexibelt och barnen får flera aktiviteter att välja mellan. Barnen kan bilda grupper efter behov och intressen. De kan knyta kontakter med flera vuxna att samspela och samarbeta med. Arbetsenheterna kan därför med fördel vara sammansatta av klasser med både hörande och hörselskadade elever. En planerad samverkan mellan hörselskadade och icke hörselskadade elever årskursvis eller över stadierna kan verksamt bidra till ökad ömsesidig förståelse mellan alla elever. Förutsättningarna är dock att man väljer sådana verksamhetsformer, där grupperna kan mötas och fungera på likartade villkor.

LOKALER

När särskilda undervisningsgrupper anordnas för hörselskadade elever bör dessa disponera egna undervisningslokaler i anslutning till lokaler, där deras hörande kamrater undervisas. Undervisningslokalen bör vara akustiskt dämpad och vara utrustad med erforderlig hörselteknisk utrustning. Motsvarande krav bör ställas på andra undervisningslokaler, där en eller flera hörselskadade undervisas. Lokaler för rytmik, drama och annan fri och skapande verksamhet bör finnas.

Det är av vikt att lokalernas form och yta tillåter en sådan gruppering att de hörselskadade eleverna från sina platser har möjlighet att avläsa både lärares och kamraters tal. Placering i halvcirkel brukar rekommenderas, även när enstaka hörselskadade elever finns i klassen eller gruppen.

Förslag till hörseltekniska anordningar och akustisk anpassning får skolorna från den pedagogiska hörselvården vid närmaste landsting.

LÄROMEDEL

Laborativ materiel bör utnyttjas i undervisningen av hörselhandikappade elever. Läromedlen bör vara språkligt tillrättalagda samtidigt som de innehållsmässigt skall passa undervisningen på åldersstadiet. Det kan

vara svårt att på läromedelsmarknaden finna lämplig materiel som motsvarar dessa krav. Rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel för hörselskadade lämnar upplysningar om läromedel särskilt producerade för hörsel- och dövundervisning.

Uppslagsböcker och ordlistor av olika slag är särskilt viktiga informationskällor för hörselskadade elever och bör därför finnas i tillräckligt antal i undervisningslokalerna. Eleverna skall också lära sig utnyttja skolbibliotek och andra bibliotek. Liksom för hörande bör tidningar och tidskrifter ingå som läromedel för kultur- och samhällsinformation. Bild, film och TV är likaså viktiga ingredienser i undervisningen, särskilt om man ger eleverna möjlighet att själva arbeta med enkel produktion. Dessa media kan väsentligt öka de hörselskadades möjlighet att ge och ta emot information.

På grund av elevernas språksvårigheter måste man ofta räkna med längre tid än vanligt vid inläring. Läromedel som kan förenkla och effektivisera inläring utnyttjas med fördel, såsom räknedoror, skrivmaskiner, arbetsprojektorer, liksom AV-hjälpmiddel av olika slag. Bandspelare kan för många hörselskadade elever ha betydelse för den auditiva träningen. De bör då anpassas till den hörseltekniska förstärkning som eleven använder. Eleven måste utveckla sin egen bandspelarmetodik, både vad gäller avlyssningstid och sätt att lyssna. Ljudband för avlyssning och instruktion, av det slag som förekommer i språkundervisning, i vissa former av yrkesträning eller i litteraturläsning, kan användas i hörselundervisning bara om det språkligt och med hänsyn till ljudkvalitet och hastighet överensstämmer med de aktuella elevernas möjlighet.

Hörseltekniska hjälpmedel finns dels som gruppförstärkare och dels för individuellt bruk. Många hörselskadade elever klarar sig i undervisningen med bara sin egen hörapparat. Förutsättningen för att förstärkningsapparat över huvud taget skall ge effekt är att den akustiska miljön är tillfredsställande och att apparaturen är individuellt inställd efter elevens hörsel. För elevernas anpassning till dagligt liv kan i skolverksamheten också ingå träning med sådana tekniska hjälpmedel som den hörselskadade använder i hemmet, signaler och förstärkare av olika slag. Särskilt telefonträning är en viktig del i elevens utbildning. Upplysningar om hörseltekniska anordningar i skolan lämnas av landstingens pedagogiska hörselvård.

PEDAGOGISK RÅDGIVNING

För att den uppföljning och omsorg som varje hörselskadat barn har rätt till skall fungera krävs samverkan mellan de olika organ som svarar för den service barnet behöver.

Landstinget har huvudansvaret för den medicinska och tekniska hjälpen till hörselskadade barn och ungdomar. Den pedagogiska hörselvården inom landstinget erbjuder skolan sina tjänster för rådgivning och

information. Vid vissa länskolnämnder och i vissa kommuner finns konsulenter som tar sig an frågor rörande hörselskadade elever. Samverkan kring de enskilda eleverna bör ske mellan föräldrarna, skolans elevvårdspersonal samt hörselvårdspersonal. Särskilt angeläget är detta samarbete i frågor som rör skolplaceringar, utrustning av lokaler och resursplanering.

Rikscentralen för pedagogiska hjälpmedel för döva och hörselskadade har som huvuduppgift att:

- kartlägga behoven av
- framställa
- informera om
- distribuera

pedagogiska hjälpmedel för elever med hörselskador. (Adress RPH-HÖR, Box 3083, 700 03 ÖREBRO, tel 019-11 91 20.)

DEBETTER MED SPRÅK- OCH RÖSTSVÄRIGHETER

ALLMÄNNA SYNPUNKTER

Språket och talet är våra främsta medel för kommunikation med varandra. Gester och mimik gör talet mer levande och uttrycksfullt, men de kan aldrig bli lika varierade och nyanserade som det verbala språket. Med dess hjälp uttrycker vi våra tankar och känslor, ger och tar emot information, bearbetar intryck och skapar och upprätthåller relationer till andra människor.

Barn har en medfödd förmåga att tillägna sig språk och tal. Språkutvecklingen är en aktiv process, som är en del av människans totala utveckling och har samband med kognitiva, motoriska, emotionella och sociala faktorer. Barnets språk och tal utvecklas dock endast om personer i omgivningen talar med barnet. Samtalen med barn måste handla om konkret verklighet och upplevda händelser, och barnet måste få möjlighet att pröva sitt eget språk i samspel med lyssnande vuxna.

För att behärska sitt modersmål måste barnet ha förvärvat språkets tre komponenter:

- 1 Den fonologiska; de språkljud som behövs för att bilda olika ord och reglerna för detta
- 2 Den semantiska/lexikala; ordens betydelse, ordförrådet
- 3 Den grammatiska; de regler som kombinerar ord till korrekta satser

I det talade och skrivna språket kommer dessa tre komponenter till uttryck.

Den språkliga förmågan kan variera från barn till barn. Skolan måste hjälpa varje barn att använda och utveckla sitt språk och sitt tal. Regionala varianter i språket skall respekteras. Dialekter berikar språkets innehåll och uttryck, och de kan ge upphov till stimulerande samtal och övningar.

Elever med språk-, tal- och röstsvårigheter måste ägnas särskild omsorg. Detta gäller inte minst elever från en annan språkmiljö än den svenska.

OLIKA TYPER AV SPRÅK- OCH TAL-SVÅRIGHETER

Språk- och talsvårigheter är av olika slag och har skilda orsaker. Bland elever i grundskolan förekommer försenad språk- och talutveckling eller rester därav. Dessutom påträffar man felaktigt uttal av språkljud, nasalering, stamning, skenande tal, otydlig artikulation m m samt olika slag av röstrubbningar.

Ett outvecklat språk och tal ger eleven ett dåligt utgångsläge från många synpunkter. Läs- och skrivinläringen försvåras. Likaså kan det medföra svårigheter vid tal och skrift högt uppe i årskurserna i skolans alla ämnen. Även förmågan att tillgodogöra sig information begränsas av elevens handikapp. Problem med att uttrycka sig muntligt kan även medföra störningar av emotionell art och kan orsaka kontaktsvårigheter. Ett avvikande sätt att tala skapar ofta negativa reaktioner hos omgivningen. Därigenom försvåras elevens sociala situation.

För elever med språk- och talsvårigheter bör man ta individuell hänsyn vid t ex högläsning och andra muntliga övningar. Lärare och elev kan gemensamt komma överens om omfattningen av dessa aktiviteter. En elev som mot sin vilja pressas att delta kan reagera med att undvika eller t o m vägra att yttra sig.

FÖRSENAD SPRÅK- ELLER TALUTVECKLING

Ett barns språkliga utveckling är förhållandevis regelbunden och i 4-årsåldern behärskar barnet vanligen språkets grundprinciper.

En utveckling kan dock ibland ske långsammare än normalt. Man talar då om en försenad språkutveckling. Denna kan ha sin orsak i en hörselskada eller i något sjukligt tillstånd som försenar samtliga utvecklingsprocesser. Ibland kan man inte finna någon påvisbar orsak till förseningen.

Den sena språkutvecklingen kan märkas på en eller flera av språkets tre delar (se s 30). Barn kan t ex ha svårt att böja ord, ha ett begränsat ordförråd och bristfällig begreppsuppfattning eller använda felaktig ordföljd. De fonologiska felen brukar dock vara mest märkbara. Vanligt är att barnet inte kan särskilja alla språkljud, och att det ersätter eller förväxlar språkljud, t ex "k" ersätts med "t", "r" med "l".

Barn med försenad språk- och talutveckling måste få många tillfällen att

lyssna till korrekt tal och stimulans att själva tala. Särskilt avpassade, individuella övningar bör erbjudas barnet på ett tidigt stadium.

En del språkljud är svårare än andra att förvärva. Vissa ljud har obetydliga akustiska skillnader och är därigenom svåra att uppfatta och producera, t ex u-y och sje-tje-ljuden.

Det är även vanligt att ord förvanskas, stövlar kan bli stölvar och tofs blir tops. Också på det semantiska och grammatiska området kan brister kvarstå och yttra sig bl a genom otydlig artikulation.

FELAKTIGT UTTAL AV SPRÅKLJUD

R-fel: R-ljudet kommer som regel sent i en för övrigt normal talutveckling. R-fel kan också förekomma som isolerad talavvikelse hos äldre barn. R-ljudet förekommer i flera varianter i svenska språket, vilket bör beaktas vid eventuell korrigering.

S-fel: Läspning (sigmatism) är relativt vanlig. Den kan vara av olika slag och bl a bero på nedsatt hörsel eller felaktigt bett. Den vanligaste orsaken är dock att barnet har svårt att uppfatta små ljudskillnader och därför inte uppmärksammar skillnaden mellan ett felaktigt och ett riktigt uttalat s-ljud.

S-fel kan vara en hämmande faktor vid alla språkstudier. I en del språk, t ex engelska, finns vanligt s-ljud och läspljud parallellt. Det är nödvändigt att kunna skilja de båda ljuden åt och att kunna uttala båda.

NASALERING

Nasalering kan vara öppen, sluten eller en blandform av dessa.

Öppen nasalering beror ofta på gomskada men kan också ha annan organisk orsak, t ex för kort eller dåligt rörlig gom. Att kompensera en gomdefekt kräver långvarig medicinsk-kirurgisk behandling, tandreglering samt återkommande intensiv talträning. Öppen nasalering kan också vara vanemässig eller dialektalt betingad.

Sluten nasalering kan bero på t ex adenoid ("körtel bakom näsan"), missbildningar i näsan, svullna slemhinnor eller allergiska besvär.

Blandad nasalering kan ha flera orsaker. Om en defekt i gommen kombineras med svullna slemhinnor kan talet få karaktären av både öppen och sluten nasalering.

Vid varje form av nasalering bör barnet undersökas av foniatrer eller öron-, näs- och halsläkare innan andra åtgärder vidtas.

STAMNING

Det finns ingen allmänt accepterad syn på orsakerna till stamning. Teorierna varierar mellan organiska, psykiska och sociala orsaker. Under vissa perioder i förskolåldern är "omtagningar" i talet vanliga. De bör inte påpekas för barnet och de går vanligen tillbaka av sig själva. Om detta sätt att tala inte försvinner utan förvärras, kan kommunikationen med omgivning-

en emellertid bli störd och detta kan förorsaka ångslan för att tala, skygghet för andra människor och oro inför olika situationer både inom och utom skolan.

Stamning förekommer oftare hos pojkar än hos flickor. Stammande barn behöver framför allt en harmonisk och positiv miljö. De behöver förståelse och uppmuntran att tala. Det är viktigt att aldrig påpeka eller kritisera dessa barns sätt att tala, inte uppmäna dem att "ta det lugnt" etc. Man bör ge sig god tid att lyssna till vad de säger, inte till hur de säger det. Först när ovanstående tillgodosetts finns ett gynnsamt utgångsläge för en mer aktiv behandling av själva stamningen. Hjälpt individuellt eller i grupp kan då vara lämplig.

SKENANDE TAL

Skenande tal innebär ett onormalt snabbt taltempo som försvårar förståelsen av talet. Artikulationen kan vara så snabb att vissa ljud och stavelser helt försvinner.

Goda talförebilder, lugn miljö och övningar för att dämpa ordflödets hastighet kan ge gott resultat. Denna talsvårighet är inte så vanlig och får ej förväxlas med stamning, som den i vissa fall kan likna.

OTYDLIG ARTIKULATION

Otydlig artikulation kännetecknas av mindre spänstiga artikulationsrörelser som gör talet svårt att uppfatta. Detta försvårar kommunikationen och skapar irritation hos lyssnaren. Problem kan också uppstå vid skrivning eftersom barn ofta lyssnar till sitt eget tal då de ska skriva. Barn kan stimuleras till ett mer aktivt tal t ex genom att man varsamt lär dem att i positiv mening granska sitt eget uttal.

TALÄNGSLAN

Talängslan innebär att eleverna känner oro för att yttra sig, framför allt i grupp. De föredrar ofta att vara tysta och blir lätt felbedömda, då krav ställs på muntlig aktivitet.

Orsaken till talängslan kan dels vara osäkerhet då det gäller att använda språk, tal och röst, dels personlig otrygghet.

Dessa elever bör få möjligheter att träna sitt tal och att öka tilltron till den egna förmågan. Övningarna kan först vara individuella. Så småningom ökas kravet på deltagande i gruppaktiviteter efter överenskommelse mellan lärare och elev.

MUTISM

Mutism betyder "stumhet trots funktionsdugliga hörsel- och talorgan". Eleven har alltså ett språk och kan tala men begränsar sin verbala kommunikation till en eller ett fåtal personer och till vissa situationer. Mutism är en

mycket komplicerad företeelse som dessbättre förekommer sällan. Åtgärder vid mutism måste planeras i samarbete med psykiater eller psykolog.

RÖSTRUBBNINGAR

Röstrubbningsar kan vara organiska eller vanemässiga. Organisk heshet är ovanlig hos barn. Oftast uppkommer heshet på grund av att rösten används felaktigt, vanligen vid högljuddhet men även vid tystlåtenhet. Dessutom kan heshet uppkomma i samband med "förkylningar".

Förebyggande åtgärder, där man försöker uppmuntra barnen till en normal och mjuk samtalston är viktiga. Talpedagogen bör ha kontakt inte bara med den enskilda eleven, utan också med hemmet och andra miljöer där barnet befinner sig under sin fritid, så att ett samarbete kring barnet kan komma till stånd. Inom arbetsenheten kan talpedagogen ge allmän information om röst och röstvård och anvisa lämpliga gruppövningar.

Under puberteten uppträder ibland en bristande kontroll över stämbandsfunktionen, målbrottet. Rösten kan låta hes, växla mellan olika lägen eller helt svika. Eleven upplever ofta detta som besvärande och om rösten inte stabiliserat sig inom ca ett år bör talpedagogen anlitas.

Vid alla röstrubbningsar bör foniatr eller öron-, näs- och halsläkare kontaktas, innan röstträning påbörjas.

ÅTGÄRDER

ARBETSSÄTT

Barn med språk- och talsvårigheter bör uppmärksammas redan under förskoltiden. I de flesta fall är det lämpligt att stödjande åtgärder vidtas redan då. Erfarenheter från kommuner med en väl utbyggd talvårdande verksamhet i förskolan har visat, att många svårigheter kan avhjälpas om lämpliga, väl avpassade stödåtgärder vidtas tidigt. Förskolans talpedagoger med både uppsökande och terapeutisk verksamhet kan underlätta skolstarten för många barn.

Övergången förskola—skola måste bli smidig. Ett nära samarbete måste finnas mellan personalen vid de båda skolformerna och det är mycket värdefullt om barnet kan ha kontakt med samma talpedagog i förskola och grundskola.

I samråd med övriga lärare tar talpedagogen ställning till vilka talsvårigheter som kan lösas inom arbetsenhetens ram och i vilka fall enskild undervisning är lämplig. Hänsyn tas då både till art och grad av talsvårighet samt elevens hela skolsituation. Ibland är det bäst att eleven först får enskild träning.

Övningarna bör ske under korta men intensiva och ofta återkommande träningspass, helst dagligen, men minst 2—3 gånger i veckan. Genom gemensam planläggning kan talundervisningen schemaläggas. Om talpedago-

gen har ett stort distrikt att arbeta inom, kan ibland intensivundervisning i perioder behöva anordnas.

Det kan vara svårt att få hjälp med språk-, tal- och röstproblem för elever som bor i en glesbygd med stora avstånd mellan skolenheterna och begränsad tillgång till talpedagog. Här kan ett samarbete mellan olika skolor, skolformer och kommuner rekommenderas. Talpedagogen kan informera och kontinuerligt handleda andra lärare, så att dessa kan utföra viss språk- och talträning inom ramen för klassens undervisning.

Elevernas språk och tal bör ägnas uppmärksamhet i allt skolarbete. Alla i skolan måste söka motivera och stimulera eleverna till att använda och utveckla sitt språk och tal. Under skoldagen finns många tillfällen till språk-användning både i lek och samvaro med kamrater och vuxna samt i allt skolarbete. I samband med aktiviteter i form av drama, bild och musik ges dessutom många tillfällen att använda varierande språkliga uttrycksmedel. Talpedagogen ingår som en resurs i arbetsenheter på alla stadier. Med sin specialkunskap kan talpedagogen ge förslag till lämpliga övningar för undervisning i grupper av varierande slag. Talpedagogverksamheten måste dock organiseras så att insatserna framför allt riktar sig till elever med påtagliga talsvårigheter.

Om en elev har språk- och talsvårigheter av så grav karaktär, att typen av skolplacering är tveksam, bör en omfattande utredning göras av ansvarig personal inom och eventuellt utom skolan. För att inte missgynna elever med språk- och talstörningar används för dessa elever icke-verbala test.

Om språk- och talrubbingarna är så allvarliga, att man inte inom grundskolan kan erbjuda en meningsfull undervisning, bör det undersökas om specialskolan för talskadade kan hjälpa eleven.

LOKALFRÅGOR OCH LÄROMEDEL

När elever undervisas individuellt eller i mindre grupper bör detta ske i här-för avsedd lokal. Den bör vara centralt belägen, akustikbehandlad och väl-utrustad med hjälpmedel. Ett avskärmat utrymme inom lokalen bör finnas tillgängligt för övningar med hjälp av t ex bandspelare.

Bandspelare, helst av två-kanaltyp, är självklar i utrustningen. Vidare kan behövas:

- Language Master (självinstruerande läromedel)
- S-indikator
- Nasalindikator
- Grundtonsindikator
- Rytmska instrument
- Brits med matta för avspänningsövningar
- Band eller skivor med musik är viktiga för både avspänningsövningar och vid rytmövningar och sånglekar.

Bilden är ett viktigt hjälpmedel i arbetet med tal- och språkutveckling. Att ge utrymme för barns bildarbete är att stimulera deras nyfikenhet, skapar-



vilja och berättarglädje. Det bildspråk som barn har med sig när de kommer till skolan är tidigt ett rikt och nyanserat språk och elevernas eget bildarbete kan utgöra ett viktigt led vid tal- och språkutveckling. Bilder framställda av eleverna själva är viktiga såväl vid diagnostisering som vid ord- och språkljudsinläring. Vidare är situationsbilder, bilder som tillhör olika intresseområden och logiskt uppbyggda bildserier nödvändiga. Betraktningsskärmar av skilda slag, lämpliga för diabilder och bildband, är önskvärda för att ge omväxling åt träningen. En del barn blir stimulerade att tala, om t ex handdockor eller kasperteater används. För andra elever kan man behöva material för blåsövningar, t ex fjädrar och ballonger.

Ett rikt urval av böcker måste finnas bl a för att skapa motiverande talsituationer. Sagor, rim, dikter och verser är värdefulla vid träning av språkljud, betoning, språkinlevelse etc. Böcker med faktainnehåll kan vara bra vid träning av den semantiska och lexikala delen av språket, liksom böcker med episkt och dramatiskt innehåll kan vara till hjälp för att uttrycka känslor och att träna språkets sociala sida.

Det är viktigt att tillgången på läromedel är så god, att undervisningen kan bli omväxlande och intresseväckande och att en varierad metodik kan användas. Talpedagogerna bör i samråd med eleverna bedöma och avgöra vilka läromedel de är mest betjänta av.

SAMARBETS- OCH INFORMATIONSFÖRÅGOR

För att skolans talvårdande arbete skall ge ett gott resultat är samarbete mellan hemmet och ansvarig personal inom och utom skolan nödvändig.

Om någon elev tidigare fått hjälp för språk-, tal och röstrubbningar är det ytterst viktigt att talpedagogen redan innan talträning påbörjats inhämtar information från de personer som tidigare haft hand om eleven. Kontakt bör tas med foniatrisk klinik, öron-, näs- och halsavdelning, förskola, annan skola etc.

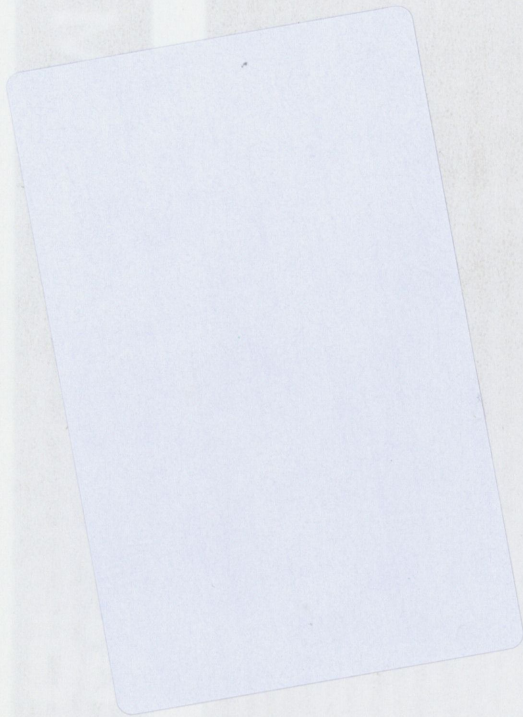
Talpedagogen måste ha kontinuerlig kontakt med skolhälsovården. Specialundersökningar och information från skolsköterskan kan vara viktiga för elevens kommande talträning. Detta gäller särskilt elever med gomska-dor, där talpedagogens arbete måste samordnas inom det totala program som planeras för eleven av plastikkirurg, tandläkare m fl. Som tidigare nämnts gäller för allt informationsinhämtande att det ska ske i samråd med elev och föräldrar.

Ett gott samarbete med skoltandvården, ev annan tandklinik, måste också etableras. Tandläkare och talpedagog bör gemensamt planera tids-följden av olika åtgärder för att nå bästa möjliga resultat.

Hörselnedsättning ger oftast talsvårigheter. I dessa fall måste samarbete ske med hörselvården. Talundervisningen planeras med hänsyn till arten och graden av elevens hörselskada. Om eleven har talsvårigheter orsakade av emotionella störningar, t ex kraftig talängslan eller mutism måste samarbete ske med psykiater, psykolog och kurator. Man bör noga överväga i vilka fall talbehandling är den riktiga åtgärden. Vid all talundervisning måste ett nära samarbete med hemmet finnas. Hemmets positiva inställning till talundervisningen är av största betydelse för ett framgångsrikt arbete. Föräldrarna informeras om målet för talträningen och de kan lämpligen inbjudas att närvara för att få förståelse för arbetet. Talpedagogen kan också ge anvisningar om hur föräldrarna kan stödja barnet, när det gäller att etablera en talvana eller att arbeta med sitt handikapp. Talpedagogen bör också ge information till medlemmarna i arbetsenheten om hur långt den enskilde eleven hunnit i talträning och på vilket sätt de kan stödja och hjälpa eleven i den stora gruppen. Vid stadieövergångar eller övergång till annan skolenhet, skolform eller kommun är det mycket väsentligt att få information om och uppföljning av hur talvårdsarbetet sker. Talpedagogen ansvarar för detta.

Allmän information om den talvårdande verksamheten bör ske vid t ex föräldramöten, studiedagar och konferenser. Ibland kan det vara lämpligt att bilda samtalsgrupper kring vissa talproblem, t ex stamning, med såväl föräldrar som talpedagoger från olika skolor och skolpsykolog/kurator. Vid alla former av talproblem är information och ett gemensamt överens-kommet sätt att möta problemet lika viktigt som det direkta arbetet med eleven.

MEMORANDUM FOR THE RECORD





Läroplan för grundskolan, Lgr 80, består av två delar, en allmän del och ett kommentarmaterial som ansluter till denna. Dessa utges i SÖ:s publikation *Läroplaner*.

Elever med funktionshinder är ett av kommentarmaterialen. I denna kommentar till Lgr 80 ges en översiktlig information om sådant som berör elever med funktionshinder.

Materialet syftar till att ge uppslag till diskussioner ute på skolorna och underlätta den planering som skolorna själva svarar för.



KOMMENTARMATERIAL

SÖ:s
publikation
Läroplaner
1982:3

SÖ